

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

41

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM 1954

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
A. van der Wiel, Ede; Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Lange Voorhout 50, 's-Gravenhage.

KORTE BIJDRAGEN

Een vroege tetradrachme van Alexander

In een particuliere collectie is een fraaie tetradrachme te voorschijn gekomen (Pl. III, 3; 15.48^s g), die op de voorzijde de gelauwerde kop van Zeus vertoont, op de keerzijde een adelaar op bliksem met, in Griekse letters, ALEXANDROU, een olijftakje en een bijteken. Tot voor kort waren slechts 3 van zulke stukken bekend (waarvan één een knots heeft i.p.v. een olijftakje)¹⁾; op de deze zomer te Bazel gehouden veiling is een 4e exemplaar te voorschijn gekomen²⁾. Dit stuk is dus het 5e, helaas is de herkomst onbekend.

Over de datering bestaat verschil van mening. Het bijteken wordt als satrapenmuts verklaard, hetgeen naar het Oosten en naar Hellenistische tijd zou kunnen wijzen. Ook het gewicht der stukken biedt nog problemen. De gelijkenis van de Zeus-kop met die op munten van Philippus, de zuiver 4e-eeuwse stijl van beide beeldenaars maken het echter hoogstwaarschijnlijk, dat deze munt in de allereerste regeringsjaren van Alexander de Grote is geslagen³⁾. De adelaarsdrachme en zijn onderdelen zouden hiermee dan een serie vormen.

A. N. Z.-J. J.

¹⁾ E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, Paris 1932, pl. 311, 17, 18; *Num. Chron.* 1906, blz. 12.

²⁾ *Cat. Monnaies et Médailles S.A. Bâle XIII*, 1954, blz. 87, 1097; met literatuur-opgave.

³⁾ Laatstelijk G. Kleiner, *Alexanders Reichsmünzen*, Berlin 1949, blz. 7; 36.

SUMMARY

An early tetradrachm of Alexander — A 5th specimen of the interesting tetradrachm showing on the obverse the head of Zeus, on the reverse an eagle on thunderbolt with the name of Alexander (and, in this case, an olive twig) has come to light in a private collection in the Netherlands. The provenance is unknown. The author agrees with the dating into the early reign of Alexander the Great.

De consecratie-munten van Marciana

Het Kon. Penningkabinet heeft in zijn verzameling de uiterst zeldzame $\frac{1}{2}$ aureus met het portret van Marciana aan de voorzijde, een adelaar op scepter en het bijchrift CONSECRATIO op de keerzijde (Pl. III, 5). Ook bezit het de bijbehorende, eveneens zeldzame hele aureus (Pl. III, 4).

Marciana was de zuster van keizer Trajanus (98—117). Zij stierf in 112 en werd, zeker vóór het einde van 115, geconsecreerd. De consecratie was een officiële plechtigheid na de dood van de keizer of keizerin. Na de begrafenis, die als een particuliere aangelegenheid werd beschouwd — soms geruime tijd daarna — werd in het openbaar het lijk in effigie verbrand. De keizerlijke dode steeg dan van de brandstapel regelrecht ten hemel op om onder de goden te worden opgenomen en daarna als divus of diva te worden vereerd. Aanvankelijk werden alleen keizer en keizerin geconsecreerd (Germanicus, als troonsopvolger beschouwd, was een uitzondering); in de 2e eeuw genoten soms ook andere familieleden deze eer. Bij deze „hemelvaart” speelde van oudsher de adelaar een belangrijke rol¹⁾. Op de vroege keizersmunten, aan de Divus gewijd, wordt de adelaar dikwijls op een globe afgebeeld. Het was een zinrijke gedachte deze globe voor een vrouwelijke dode door de scepter van Vesta te vervangen.

Marciana was niet alleen de zuster van Trajanus. Zij was ook de moeder van Matidia en daarmee grootmoeder van Sabina, de vrouw van Hadrianus, aangenomen zoon en opvolger van Trajanus. Matidia stierf in 119 en werd kort daarop geconsecreerd. Haar consecratie-munten vertonen een opvallende gelijkenis met die van haar moeder, niet alleen wat voorstelling, maar ook wat stijl en uitvoering betreft. Het portret heeft dezelfde ranke hals, hetzelfde kleine hoofd en hoge kapsel, dezelfde koele elegance als dat van Marciana (Pl. III, 6; aureus BMC—, RIC—vgl. 754). Ja, men mag zelfs dezelfde hand vermoeden.

Nu bestaat over de datum van consecratie-munten van Marciana sinds jaar en dag verschil van mening²⁾. Deze knap geconcipeerde en fraai uitgevoerde munt opent een rij van soortgelijke stukken, laatstelijk overzichtelijk in een tabel gerangschikt door Gerda Bruns³⁾. Deze conceptie ligt niet in de lijn van Trajanus, die trouwens voor de consecratie-munt van zijn zeer door hem geëerde vader dit nieuwe type niet gebruikt. Bovendien was Marciana niet zo belangrijk voor Trajanus als voor Hadrianus. Voor de laatste was zij een bijzonder gewichtig persoon als naaste bloedverwante van Trajanus zowel als van Sabina; haar en haar dochter houdt hij zeer in ere. Na de dood van Matidia houdt hij een treffende lijkrede. Het had geen zin haar eer te bewijzen zonder Marciana daarin te laten delen. Haar tempel werd naast die van Marciana opgericht. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat beide vrouwen tegelijk met gelijke consecratie-munten werden herdacht.

De openbare verering van een Trajaans familielid past geheel in de behoedzame politiek van Hadrianus in zijn eerste regeringsjaren. Trajanus was op de veldtocht in het Oosten, waaraan ook Hadrianus deelnam, gestorven. Toen de laatste midden 118 in Rome terugkeerde, was de ontvangst zeer koel, ja zelfs vijandig. De door hem beweerde adoptie werd in twijfel getrokken; hij werd min of meer als usurpator beschouwd. Hij klampt zich dan ook krampachtig aan de Trajaanse traditie vast. Daarop wijzen, in zijn vroegste munten, zowel de stijl van het portret als de bewoording van het omschrift. Elders gaat hij nog verder in de weldoordachte cultus van zijn adoptiefvader. Op de bovenste reliefs van Trajanus' boog te Beneventum, die hij na diens dood pieteitvol voltooit, is Trajanus de hoofdpersoon — al bevindt Hadrianus zich toevallig in zijn bijzijn ⁴⁾! Op de balustrade, die nog op het Forum Romanum is te zien, staat Trajanus afgebeeld bij de uitvoering van een zijner populairste maatregelen ⁵⁾. Het imposante portret van Trajanus uit Ostia is hoogstwaarschijnlijk uit deze jaren; zo ook dat te Avignon ⁶⁾. Trouwens het meer dan levensgrote portret van Marciana (Ostia) kan daarvan niet gescheiden worden ⁷⁾. Alle vertonen de eerste tekenen van het classicisme, dat onder Hadrianus tot grootse ontplooiing zal komen.

Zowel in conceptie als in stijl passen de consecratie-munten van Marciana geheel en al in dit zorgvuldig opgebouwde kader. De symboliek van de keerzijde is ook typerend voor de vernuftige „beeldspraak” van Hadrianus, die zijn politieke ideeën méer tot uiting bracht op munten en penningen dan in de decoratie van grote monumenten. Draagt trouwens de Vesta op de keerzijde van Sabina's munten niet dezelfde staf ⁸⁾?

Zo wijzen zowel historische als stijlcritische motieven naar de vroeg-Hadriaanse tijd en ligt de conclusie voor de hand, dat de consecratie-munten van Marciana gelijktijdig met die van haar dochter zijn geslagen, in 119 of misschien het volgend jaar.

A. N. Z.-J. J.

¹⁾ Anne Roes, L'aigle psychopompe de l'époque impériale, *Mélanges Ch. Picard*, Paris 1949, blz. 881—891.

²⁾ E. Bickermann, Die römische Kaiserapotheose, *Archiv für Religionswissenschaft* 27 (1929), blz. 9; P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts* I, Stuttgart 1931, Anm. 870; BMC III, blz. LXXXIII.

³⁾ G. Bruns, Der grosse Kameo von Frankreich, *Mitt. des deutschen archäol. Instituts* 1954, blz. 71—115.

⁴⁾ G. A. S. Snijder, Der Trajansbogen in Benevent, *Jahrbuch des deutschen archäol. Instituts* 41 (1926), blz. 94—128.

⁵⁾ W. Seston, Les „Anaglypha Trajani” du Forum romain et la politique d'Hadrien en 118, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 44 (1927), blz. 154—183.

⁶⁾ R. West, *Römische Portrait-Plastik*, München (1941), T. XVII, 62, R. Hamann, *Geschichte der Kunst von der Vorgeschichte bis zur Spätantike*, München 1952, Abb. 914.

⁷⁾ West T. XX, 75, 75a

⁸⁾ RIC Hadrianus 397, zie ook RIC Trajanus 728.

SUMMARY

Consecration Coins of Marciana — The Royal Coin Cabinet possesses the extremely rare $\frac{1}{2}$ aureus and the very rare aureus commemorating the consecration of Marciana. The reverse shows the eagle standing on the sceptre of Vesta⁸⁾, an ingenious variation of the eagle-on-globe of the early imperial Divi. Their date is much discussed²⁾. In conception and motif, in style and execution they are strikingly alike to those of Matidia. The conclusion seems obvious. Both sets were struck at the same time and that at the death of Matidia, in 119.

Marciana and Matidia were extremely important to Hadrian as next-of-kin to Trajan as well as to Sabina. Moreover, public veneration of Trajan and his family was part of Hadrian's policy in the difficult first years of his reign. Witness the top reliefs of Trajan's arch at Beneventum⁴⁾, finished by Hadrian, one of the „Anaglypha Traiani“ at the Roman Forum⁵⁾, the heads of Trajan at Ostia and at Avignon⁶⁾ and the portrait of Marciana at Ostia⁷⁾. All show the first signs — as do the coin effigies — of the classicism to come.

Thus historical and stylistic features point alike to an early Hadrianic date.

De Hollandse Karolusguldens van Karel V

In 1521 werd door Karel V voor de Nederlandse gewesten een nieuw muntreeks ingevoerd, ter vervanging van totdien geslagen stukken van het onder zijn vader Philips de Schone gebruikelijke type. Deze reeks vormt het hoogtepunt van de reeds door de Bourgondische hertogen nagestreefde unificatie van het muntwezen der verschillende provinciën: voor het eerst worden systematisch de namen der gewesten in de omschriften weggelaten, zodat de herkomst nog slechts aan de munttekens is vast te stellen.

De reeks werd ongewijzigd, behoudens een aantal aanvullingen in de latere regeringsjaren, geslagen tot in het begin van de regering van Philips II, wiens eigen munten eerst in 1557 verschenen. Doordat ook jaartallen op de stukken bijna niet voorkomen, is een nadere indeling van deze 36 jaar achtereenvolgende geslagen typen op grond van uiterlijke kentekenen niet mogelijk.

Toch blijken er ondanks handhaving van het algemene muntbeeld talrijke kleine verschillen in de uitvoering te bestaan, zoals trouwens niet anders verwacht kan worden. Bijzonder opvallend zijn deze verschillen in de omvangrijke reeks van de gouden Karolusguldens geslagen in de Hollandse munt te Dordrecht. Deze kunnen op grond van lettervorm en interpunctie in zes duidelijk verschillende typen worden onderverdeeld (Pl. IV, 1-6):

1. gothische letters, waartussen kleine lelies	van der Chijs 25,8
2. idem, waartussen gesteelde klaverblaadjes	van der Chijs 25,11
3. idem, waartussen drieblaadjes	van der Chijs 44,1
4. semi-gothische letters, waartussen dubbele kruisjes	van der Chijs —
5. latijnse letters, waartussen drieblaadjes	van der Chijs 38,40
6. idem, waartussen enkele punten	van der Chijs 25,14

Ieder dezer types vertoont ook markante eigenaardigheden in de tekening van het borstbeeld van de keizer en van de adelaar op de keerzijde, benevens in de afkortingswijze der omschriften. Zo wordt de naam van de keizer steeds KAROLVS geschreven, op type 6 echter CAROLVS; het woord mihi in de lijfspreuk op de kz. luidt MICH op type 1, MICI op type 2 en 3, M' op type 4 en 5 en MIHI op type 6. De verschillen in wijze van tekening tussen de meeste typen zijn zo groot en de exemplaren van ieder type zo onderling gelijk, dat a priori gedacht moet worden aan de handen van verschillende graveurs.

Zij zijn in zeer uiteenlopende aantallen geslagen: verreweg het meest komt type 5 voor, terwijl type 4 en 6 bepaald zeldzaam zijn. Een indruk van de relatieve zeldzaamheid der typen geeft de beschrijving van de bekende vondst Amersfoort 1894¹⁾, die onder ruim 3500 gouden munten 123 Hollandse Karolusguldens bevatte. Deze waren als volgt over de typen verdeeld: 41 stuks van type 1 en 2 tezamen (in de beschrijving niet nader onderscheiden), 40 van type 5, 20 van type 3, 5 van type 4 en 1 van type 6 (2 ex. vertoonden verschillende interpunctie aan voor- en keerzijde, enkele worden niet nader beschreven). Daar de vondst pas in de eerste jaren van Philips II in de grond gekomen kan zijn, mag aangenomen worden dat de vastgestelde verhoudingen met die van de geslagen hoeveelheden ongeveer overeenkomen.

Voor een datering van de zes typen zijn we geheel op de munten zelf aangewezen. Archivalische gegevens over de Hollandse munt uit de tijd van Karel V ontbreken vrijwel geheel. Ook zijn geen vondsten bekend, die met zekerheid in enig jaar binnen de onderhavige periode gedateerd kunnen worden en zodoende een aanknopingspunt zouden kunnen opleveren.

Vergelijking met andere munten en met rekenpenningen in dezelfde periode te Dordrecht geslagen blijkt daarentegen bijzonder vruchtbaar. We vinden de boven omschreven voor de Karolusguldens opgestelde typen alle terug, al is voor geen enkele denominatie een volledige reeks bekend:

Gouden reaal	alleen type 6	van der Chijs 25, 1-4
Halve gouden reaal	typen 1, 2, 3, en 4	van der Chijs 25, 1-2
Gouden Karolusgulden	typen 1 t/m 6	zie boven
Zilveren reaal	typen 1, 2, 3 en 6	van der Chijs 26, 24-27, 26
Halve zilveren reaal	typen 1, 2 en 3	van der Chijs 27, 27
Stuiver	typen 1, 2, 3 en 5	van der Chijs 27, 28-32
Hollandse penning	typen 1 en 6	van der Chijs 27, 25-28, 38

Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat de situatie bij de kleinere zilverstukken moeilijker te beoordelen is. Deze zijn alle betrekkelijk zeldzaam en waarschijnlijk onvolledig bekend. Bovendien schijnt de interpunctie dikwijls vereenvoudigd te zijn tot enkele kruisjes en sterretjes, terwijl de tekening moeilijk met die van de goudstukken te vergelijken is.

Belangrijk voor het vaststellen van de volgorde zijn de voorkomende combinaties van niet bijeenhorende voor- en keerzijden. Meermalen wordt type 2 op de éne zijde gekoppeld met type 3 op de andere (halve gouden reaal, gouden Karolusgulden, halve zilveren reaal), minder vaak type 1 met type 2 (halve gouden reaal en zilveren reaal), eenmaal type 2 met type 4 (halve gouden reaal). Hieruit mag de conclusie worden getrokken, dat de typen 1, 2 en 3 elkaar in deze volgorde zijn opgevolgd.

Nauwkeuriger gegevens leveren de sedert 1536 ingevoerde nieuwe muntsoorten, die grotendeels van een jaartal zijn voorzien. De vier stuiverstukken of vliegers vertonen 1536 t/m 1544 latijnse letters (KAROLVS), waartussen drieblaadjes, dus type 5; 1545 t/m 1552 gewijzigd in latijnse letters (CAROLVS) waartussen punten, gepaard met kleine veranderingen in de tekening, dus type 6. De zilveren Karolusgulden ingevoerd in 1540, maar in Holland wellicht eerst enkele jaren later voor 't eerst geslagen, hebben steeds de characteristica van type 6. Hetzelfde is het geval met de gouden zonnekronen, ingevoerd in 1541; van dit stuk zijn echter geen vroegere te Dordrecht vervaardigde stempels bekend dan 1543. Hieruit kan eigenlijk slechts afgeleid worden dat type 6 het laatste in de rij is, niet de datum van invoering. Het is n.l. bekend, dat de modellen voor nieuwe muntsoorten uit Antwerpen, waar in 1540 reeds de interpunctie met punten in zwang was, naar elders werden gezonden: te Dordrecht kan men, tegen de daar heersende gewoonte in, het model zonder meer hebben gecopieerd. Tezamen

leveren deze soorten de aanwijzing, dat type 5 gebezigd is van voor 1536 tot 1543, type 6 sedert 1544 tot het einde van de regering.

Een bevestiging van deze laatste conclusie en nadere gegevens voor de voorafgaande typen leveren de te Dordrecht geslagen rekenpenningen voor de Rekenkamer te 's-Gravenhage²⁾). Ook hier keren dezelfde interpunctie en andere characteristicas terug. De gedateerde stukken vertonen:

1521 en 1523 gothische letters, waartussen lelietjes: type 1
 1532³⁾ idem, waartussen drieblaadjes: type 3
 1538, 1539, 1542, 1543, 1544 latijnse letters, met drieblaadjes: type 5
 1545 en 1548 latijnse letters, waartussen punten: type 6

Hierdoor wordt bevestigd — wat reeds uit de stempelcombinaties was afgeleid — dat type 1 de rij opent; dit blijkt verder in 1523 nog in gebruik te zijn. Type 3 blijkt in 1532 in gebruik; de overgang van type 5 naar 6 valt ook hier in 1544.

Ter verklaring van deze duidelijk opeenvolgende reeks typen kan aan verschillende mogelijkheden worden gedacht. De afwisseling berust zeker niet op algemene voor alle munthuizen van de keizer geldende voorschriften, daar ieder zijn eigen geheel verschillende reeks vertoont. Evenmin is er reden aan een speciaal aan de Hollandse muntbeambten opgelegd voorschrift te denken: het is niet in te zien welke instantie buiten de Munt dat had kunnen geven. Het moet dus een interne Dordtse regeling zijn, uitgaande van hetzij de muntmeesters, hetzij de stempelsnijders. De vraag wordt dus of de in het voorafgaande geconstrueerde typenreeks samenhang vertoont met de rij der muntmeesters of met die der stempelsnijders.

In de onderhavige periode waren muntmeester te Dordrecht⁴⁾:

Blasius Bucquet en Thomas de Greve	1520—1522
Lambert van Heynsbergen en Antonie Carlier	1522—1525
Pieter van den Berge	1528—1532
Antonie Carlier	1532—1536
Willem Bucquet Blasiusz.	1536—1568

Het is duidelijk, dat de interpunctie en bijbehorende afwijkingen niet als muntmeestersteken kunnen worden verklaard. Immers de zeer duidelijke overgang van type 5 naar 6 valt midden in de ambtsperiode van Willem Bucquet, terwijl anderzijds het type 1 over twee muntmeestersperioden verdeeld zou moeten worden.

In dezelfde periode werd het ambt van ijzersnijder bekleed door:

Jan van Slingeland	tot 1529
Pieter Warners	benoemd 1529
Claude Noirot	1545—1560

Uit de bewoordingen van de benoemingsacte van Noirot blijkt niet dat hij de onmiddellijke opvolger van Warners was: integendeel het ontbreken van de gebruikelijke verwijzing naar een voorganger doet vermoeden, dat tussen Warners en Noirot een niet nader genoemde stempelsnijder aan het werk is geweest.

Het levert geen moeilijkheden op deze reeks in verband te brengen met de uit de munten zelf afgeleide reeks stempeltypen. Het in 1545 ingevoerde type 6 valt nauwkeurig samen met de ambtsperiode van Claude Noirot, die uit het Antwerpse atelier afkomstig is: zijn werk vertoont ook de grootste overeenkomst met het reeds voordien te Antwerpen gebruikelijke type.

Type 3, dat in 1532 in gebruik blijkt, is vermoedelijk het werk van de in 1529 benoemde Jan Warners. Het daarvan zich in alle opzichten onderscheidende type 5 moet dan ingevoerd zijn door diens ongenoemde opvolger: deze blijkt dan in dienst gekomen te zijn tussen 1532 en 1536 en gewerkt te hebben tot 1545. Het zeldzame type 4 kan moeilijk geplaatst worden: waarschijnlijk gaat het hier om uit Brabant of Vlaanderen bestelde stempels, iets wat in deze jaren meer voorkomt⁵⁾. Type 1 is ongetwijfeld toe te schrijven aan Jan van Slingeland. Type 2 onderscheidt zich in niets behalve de interpunctie van type 3 en zal dus ook wel van Warners afkomstig zijn, daar moeilijk reeds voor 1532 een tweede onbekende graveur verondersteld kan worden. Een open vraag blijft slechts waarom deze graveur tussen 1529 en 1532 de interpunctie gewijzigd heeft.

Samenvattend kan dus vastgesteld worden, dat de verschillen in interpunctie vermoedelijk geen administratieve betekenis hebben, bijv. om de verantwoordelijkheid van opeenvolgende muntmeesters vast te stellen: dit laatste komt trouwens in de Bourgondische reeksen slechts zeer sporadisch voor⁶⁾. De verschillen in tekening, waarvan de interpunctie er één is maar niet het belangrijkste, schijnen een gevolg van verschillende gewoonten en voorkeuren van de opeenvolgende stempelsnijders, die hier blijkbaar gewoonlijk naar eigen inzicht konden handelen. Dit laatste is geheel in overeenstemming met het reeds vroeger voor de munten uit de tijd van Philips II verworven inzicht;

een ruimer opgezet onderzoek van alle munten van Philips de Schone en Karel V zal nadere zekerheid omtrent de juistheid van deze verklaring kunnen leveren ⁷⁾).

H. E. v. G.

- 1) Cat. G. Th. Bom, 3—4 Juli 1894 en Cat. J. Schulman 18—20 Juni 1894.
- 2) *Cat. Jetons van de Nederlandsche Rekenkamers*, 1949, blz. 77—84.
- 3) Cat. no. IV van 1532 werd ongewijzigd herhaald met jaartal 1538.
- 4) Gegevens ontleend aan de Commissieboeken van de Hollandse Rekenkamer: A.R.A., 's-Gravenhage, (Inv. Rekenkamer Holland no. 493-4).
- 5) *Jaarboek Munt- en Penningkunde* 37 (1950), blz. 73.
- 6) *Jaarboek Munt- en Penningkunde* 38 (1951), blz. 110.
- 7) De afbeeldingen op plaat IV, no. 1, 3 en 5 zijn genomen naar exemplaren in het Kon. Penningkabinet; no. 2, 4 en 6 naar exemplaren in het Museum Mr. Simon van Gija te Dordrecht.

SUMMARY

The Holland Carolus Guilders of Charles V — In 1521 Charles V introduces a new coin series into the Netherlands, which continues till 1557. As the coins bear no dates, a chronological arrangement has to be found by differences in execution e.g. in lettering and interpunction. Six types can be distinguished in the series of the province of Holland, struck at Dordrecht viz.:

1. Gothic lettering, lis stops
2. Gothic lettering, clover leaf stops
3. Gothic lettering, trefoil stops
4. Semi-Gothic lettering, saltire stops
5. Roman lettering, trefoil stops
6. Roman lettering, pellet stops.

Each type also differs in the design of the Emperor's bust and of the eagle as well as in the abbreviation of the legend. Comparison with other coins, especially the new series from 1536 onwards, and the jetons struck at the Dordrecht mint for the Hague Audit Chamber, leads to an absolute chronology.

The successive alterations must be the result of internal changes in the Dordrecht mint. The lists of mintmasters and of die-engravers show that they coincide with the succession of new engravers. Most types can even be ascribed to a definite engraver.

Gouden rijder van Overijssel

Op de veiling J. Schulman 14—16 Februari 1955 werd door het Koninklijk Penningkabinet o.a. verworven no. 102, een tot nu toe onbekende zg. kleine gouden rijder van de provincie Overijssel. Uit de rekening van de muntmeesters Melchior en Balthasar Wijntgens over de jaren 1582—1586 was bekend, dat een zeer gering aantal van deze muntsoort in omloop gebracht was, een exemplaar was echter tot heden niet voorgekomen.

Wel waren dergelijke gouden ridders bekend voor Gelderland en Friesland. De geschiedenis van het type is het best af te leiden uit de Gelderse gegevens ¹⁾. Nadat in 1581 Philips II was vervallen verklaard van de souvereiniteit over de Nederlanden, namen de Staten van ieder gewest zelf het muntwezen in handen met het gevolg, dat

overal verschillende regelingen en munttypen ontstonden. Voor de meeste gewesten stond de wens voorop de muntslag zoveel mogelijk dienstbaar te maken aan de versterking van de door de oorlog bijzonder benarde landsfinanciën. Zij gingen er dan ook toe over nieuwe munttypen uit te geven, die ver boven de intrinsieke waarde gangbaar werden gesteld, waardoor onder de naam van reserve of sleischat een behoorlijke winst voor het land overbleef.

Zo bracht Gelderland in 1582 een gouden rijder, een zilveren rijder en een zilveren snaphaan, elk met hun helften, in omloop. Op de gouden rijder (gewicht 3,4 g, gehalte 21 k), die voor f 3,— gangbaar gesteld werd, bedroeg de winst 3 stuiver per stuk (d.w.z. 5 %; vroeger was ongeveer $\frac{1}{4}$ % gebruikelijk). Het ontwerp voor de nieuwe munten werd gemaakt door de later door zijn publicaties over oude munten bekend geworden Erasmus van Houweling; de stempels zijn vervaardigd door de Gelderse stempelsnijder Hendrik Noster. De uitgifte duurde betrekkelijk kort, daar de prijs van het edel metaal zich spoedig aan de nieuwe muntvoet aanpaste en de operatie geen voordeel meer opleverde.

Friesland volgde nog in hetzelfde jaar het Gelderse voorbeeld met de uitgifte van dezelfde muntreeks, waarschijnlijk met overeenkomstige bepalingen omtrent koers en winst. Hier duurde de uitgifte van de gouden ridders echter veel langer — vermoedelijk onder aanpassing van de koers — en wel tot 1599. Overijsel ging meer eclectisch te werk: de munt bracht in deze jaren een groot aantal verschillende typen in omloop, al naar gelang zij kans op winst beloofden: één hiervan was de Gelderse gouden rijder, echter zonder de andere denominaties van de Gelderse reeks. Andere gewesten hebben, naar uit de rekeningen blijkt, zich niet bij deze emissie aangesloten.

Door het nieuwe stuk is nu de reeks der gouden ridders volledig geworden:

Gelderland

Vz. gekroond Gelders wapen, + MONETA NOVA AV DVC GELRIE COM ZVT.
Kz. ridder galopperend n.r., onderaan schildje met Gelderse leeuw,
+ DEVS CONSTITVIT REGNA.

Geslagen te Nijmegen 1582-4 7369 stuks (z. j. en met jaartal (15) 82); te Zutphen 1582-3 onbekend — zeer klein — aantal (met wapen van Zutphen op het dekkleed van het paard); te Harderwijk 1584-6 1512 stuks (vermoedelijk zonder jaartal). Zie: de Voogt no. 21, 22 en 34. Plaat IV, 7.

Overijssel

Vz. gekroond Overijsels wapen, MONE NO AVRE ORD TRANSISL.

Kz. ridder galopperend n.r., onderaan Overijsels schildje, DOMINE MANE NOBISCVM.

Geslagen te Kampen tussen 1582 en 1586 in zeer gering aantal ²⁾.
Plaat IV, 8.

Friesland

Vz. gekroond Fries wapen, MONE NOVA AV ORDI FRISIAE 1582.

Kz. ridder galopperend n.r., onderaan Fries schildje, NISI DOMINVS NOBISCV.

Geslagen te Leeuwarden, bekend met de jaartallen 1582, 1583, 1585, 1587, 1590, 1596, 1598, 1599. Aantal onbekend. Zie Verkade pl. 118, 1. Plaat IV, 9.

Deze provinciale gouden ridders dienen wel te onderscheiden te worden van de in 1606 door de Staten-Generaal ingevoerde veel groter en zwaarder Nederlandse gouden ridders.

H. E. v. G.

¹⁾ W. J. de Voogt, *Geschiedenis van het Muntwezen. I. Gelderland*, Amsterdam 1876, blz. 12—21.

²⁾ De in 1586 geopende muntbus bevatte slechts één exemplaar van de gouden ridder (mededeling van de heer A. van der Wiel). Er zijn dus niet meer dan 500 stuks geslagen.

SUMMARY

A Gold Rider of Overijssel — The Royal Coin Cabinet has recently acquired a so-called small gold rider of the province of Overijssel. From the mintmasters' account of the years 1582—6 it was known that a small number of these coins had been issued, but hitherto no specimen had come to light.

Similar gold riders from Guelders and from Frisia were known. After the deposition of Philip II in 1581, each province separately organized its coinage. Mostly coin types were issued, the nominal value of which vastly surpassed the intrinsic worth.

Thus Guelders issued in 1582 a gold rider, a silver rider and a silver s n a p h a a n, each with their halves. The design was made by the numismatist Erasmus van Houwelingen; the die was engraved by Hendrik Noster. The issue was only short-lived.

In the same year Frisia followed Guelders' example; but here the issue continued till 1599.

Overijssel was more eclectic; one of the types chosen was the Guelders gold rider. These provincial gold riders — now completely listed — are to be distinguished from the larger and heavier Netherlands gold riders, introduced by the States-General in 1606.

Wanneer zijn de ongedateerde stuivers van Kampen geslagen?

Dr. H. Enno van Gelder heeft in zijn *Munthervorming tijdens de Republiek* op blz. 37 medegedeeld, dat de stuivers van Kampen (Verkade 166-6) krachtens het voorschrift van 2/12 Mei 1659 geslagen zijn in de jaren 1663—1672 en vestigt er in het *Jaarboek* 37 (1950), blz.

159-62 de aandacht op, dat dit door de op 1672 te stellen muntvondst van Utrecht, die een groot aantal stuivers bevatte, bevestigd wordt. Aangezien dit een kwestie is, die mij heeft bezig gehouden, toen ik bij de voorarbeid voor het in bewerking zijnde handboek van de munten van de Republiek der Zeven Provinciën de vraag moest beantwoorden wanneer de ongedateerde stuivers van Kampen (Verk. 166-5 en 6) waren geslagen, heb ik nog eens nagezien, wat ik destijds aantekende. Het door Dr. Van Gelder medegedeelde voorschrift van 1659 kende ik niet, doch overigens zal men zien, dat ik voor wat betreft Verk. 166-6 tot vrijwel gelijke conclusie ben gekomen als Dr. Van Gelder. Daar het niet onmogelijk is, dat er andere verzamelaars zijn, die hierover eveneens bijzonderheden kunnen mededelen, laat ik nu volgen, wat ik toen over de ongedateerde stuivers van Kampen op papier zette.

Voor de beantwoording van de vraag wanneer de ongedateerde stuivers van Kampen (Verk. 166-5 en 6) geslagen zijn, moet ik er allereerst op wijzen, dat deze stuivers niet voorkomen in Manuael of Beeldenaer 1586, 1595, 1606, 1610, enz., zodat het voor de hand ligt om aan te nemen, dat zij later geslagen zijn. Muntmeestersrekeningen van Kampen tussen 1620 en 1659 kennen we niet, maar wel zijn enkele instructies bekend en op grond van de daarin genoemde gegevens betreffende gewicht en gehalte kunnen we trachten de tijd waarin deze stuivers geslagen zijn te bepalen.

Ik bezit een goed bewaard exemplaar van 166-5, dat 1,89 gram weegt en Stephanik geeft hiervoor in zijn catalogus van 1888 als gewichten op 1,85 en 1,70 gram, mijn exemplaren van 166-6 wegen daarentegen slechts 1,43 - 1,23 - 1,07 en 0,95 gram en zijn dus beslist op grond van een andere instructie geslagen. Nu weten we, dat de Nederlands-Westfaalse kreits Kampen in 1612 machtigde stuivers te slaan op een gewicht van 118 in een Keuls Mark = 1,98 gram, maar ook, dat hieraan waarschijnlijk geen gevolg is gegeven, want de muntmeester Johan Wijntgens heeft blijkens zijn muntmeestersrekeningen vóór Mei 1620 geen stuivers geslagen en in 1621 werd een nieuwe muntvoet voorgeschreven, krachtens welke de stuivers geslagen moesten worden op een gehalte van 2 penningen 16 grein = 0,222 en een gewicht van 125 in een Keuls Mark = 1,871 gram. Op grond van deze instructie heeft Kampen wel gemunt, want bij plakkaat van 24 December 1621 werden de stuivers van Kampen, „nu onlanqhs ghemaect” door de Staten-Generaal, als zijnde te laag gemunt, verboden en voor bilioen verklaard.

Verder weten we, dat de raad van Kampen besloot op 6 Januari 1638 en eveneens op 7 November 1645 om „in alle stilheid” weder stuivers te slaan en deze naar het buitenland uit te voeren. Ten slotte verboden de Staten-Generaal bij hun plakkaat van 12 April 1668 wederom stuivers van Kampen. Als inderdaad krachtens de besluiten van 1638 en 1645 gemunt is en deze stuivers slechts in het buitenland in circulatie gebracht werden, is het waarschijnlijk, dat zij eerst na jaren in grotere hoeveelheid naar ons land terugkeerden en dat het plakkaat van 1668 dus op deze stuivers betrekking heeft. We kunnen ook gerust aannemen, dat deze stuivers slecht waren, anders had het „in alle stilheid” geen zin. Ik meen te mogen aannemen, dat dit de stuivers van Verk. 166-6 waren, wat met het gewicht wel kan kloppen. Mijn slechtst bewaarde exemplaar van deze stuivers heb ik laten essaaieren; het gehalte bleek 0,224 te zijn. Het oorspronkelijk gehalte zal wel iets hoger zijn geweest, aangezien het gehalte aan het oppervlak gewoonlijk groter is en het voor de essaaiering gebruikte exemplaar reeds sterk gesleten was.

We komen er dan vanzelf toe, Verkade 166-5 te houden voor de stuiver die in 1621 geslagen is, wat door de gevonden gewichten bevestigd wordt. Is deze stuiver werkelijk op de door de kreits voorgeschreven voet geslagen, zo is zij echter niet slechts 12 à 13 ten honderd, zoals de Staten-Generaal in hun plakkaat van 24 December 1621 beweren, maar zelfs 17 % slechter dan de stuiver van de Staten-Generaal van 1614, die 0,505 gram zilver hield tegenover 0,415 gram voor de stuiver van Kampen van 1621. Ik meen dus te mogen dateren: Verk. 166-5 op 1621 en Verk. 166-6 op 1638/1645.

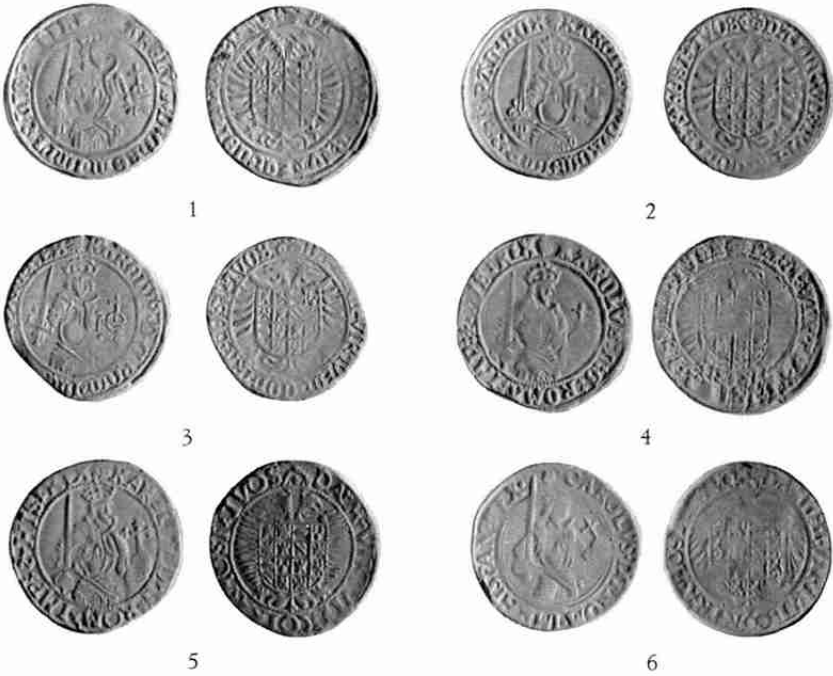
Veel behoef ik hieraan nu niet meer toe te voegen, alleen zullen we Verk. 166-6 nog iets later moeten dateren en moeten aannemen, dat deze in een tijdvak van ruim twintig jaar geslagen is, tenzij de besluiten van 1638 en 1645 niet tot uitvoering zijn gekomen.

Ik merk hier nog op, dat de stuiver 166-5 voorkwam in een muntvondst te Deventer, waarvan de jongste gedateerde munt van 1619 was:

A. v. d. W.

SUMMARY

Undated Kampen stivers — From instructions to the Kampen mintmasters and resolutions by the city council and by consideration of the respective weights of the undated Kampen stivers, it can be concluded that Verkade 166-5 has been struck in 1621, Verkade 166-6 in the years 1638–1672.

Hollandse Karolusguldens van Karel V

Gouden ridders van Gelderland, Overijssel en Friesland